

MITYZACJA, REWIZJONIZM I POPULIZM HISTORYCZNY W IDEOLOGII PUTINIZMU¹

WALENTY BALUK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Politologii i Dziennikarstwa.
Instytut Stosunków Międzynarodowych UMCS. Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3295-487>
e-mail: walentyn.baluk@mail.umcs.pl

Streszczenie: Ważną część ideologii państwowej w Federacji Rosyjskiej, zwanej putinizmem, stanowią tradycyjne oraz nowe (putinowskie) mity historyczne. Kult przeszłości i bohaterów oraz tradycyjne wartości w interpretacji i narracji obozu władzy stały się integralną częścią państwowej propagandy w zakresie populizmu historycznego. Rosja Putina rewizjonizm historyczny w potocznym jego rozumieniu łączy z rewizjonizmem w relacjach międzynarodowych. Rosyjska wersja historii jest również wykorzystywana przez dyktaturę Putina w celu legitymizacji władzy oraz konsolidacji rosyjskiego społeczeństwa (wspólnoty kolektywistyczno-autorytarnej) i państwa-imperium. Nierozliczenie zbrodni reżimu komunistycznego sprzyja zamrożeniu pamięci historycznej Rosjan oraz pozwala władzy na prowadzenie agresywnej polityki wewnętrznej i międzynarodowej. W tym celu w ramach polityki historycznej i oświatowej władza wprowadza jeden podręcznik do nauczania historii, narzucając wspólną (państwową) wersję historii.

Słowa kluczowe: mity, rewizjonizm historyczny, populizm historyczny, putinizm

Title: Mythologization, Revisionism, and Historical Populism in the Ideology of Putinism

Abstract. An important part of the state ideology in the Russian Federation, known as Putinism, are traditional and new (Putinist) historical myths. The cult of the past and heroes and traditional values as interpreted and narrated by the power camp have become an integral part of state propaganda in terms of historical populism. Putin's Russia combines historical revisionism in its colloquial sense with revisionism in international relations. The Russian version of history is also used by Putin's dictatorship to legitimize power and consolidate Russian society (a collectivist-authoritarian community) and the empire-state. Failure to account for the crimes of the communist regime promotes the freezing of Russians' historical memory and allows the government to pursue aggressive domestic and international policies. To this end, as part of its historical and educational policy, the authorities introduce a single history textbook, imposing a common (state) version of history.

Keywords: myths, historical revisionism, historical populism, Putinism

¹ Artykuł został przygotowany w ramach programu NAWA, grant „Quest for the Past: Politics of History in the ‘United Europe’ and Around (Actors, Actions, Outcomes, end of the 1980s - 2020s.”.

REWIZJONIZM I POPULIZM HISTORYCZNY

W stosunkach międzynarodowych pojęcie rewizjonizmu oznacza dążenie do obalenia obowiązujących traktatów i umów międzynarodowych [Kopaliński 1994: 439]. Zatem niewątpliwie dążąc do obalenia istniejącego ładu międzynarodowego oraz przywrócenia „historycznych granic” Rosji, Władimir Putin występuje jako rewizjonista. Jednak uwzględniając negatywne konotacje tego pojęcia w ZSRR i Federacji Rosyjskiej, związane z podważaniem obowiązujących zasad ideologicznych, woli uchodzić za obrońcę „prawdy historycznej”.

W historiografii pojęcie rewizjonizmu oznacza nurt badawczy dążący do prawdy historycznej, polegający na kwestionowaniu ortodoksyjnie lub oficjalnie przedstawianej przeszłości. Wtedy każde wartościowe dzieło uwzględniające nowe dostępne dowody historyczne, nowe spostrzeżenia i perspektywę może być uznane za rewizjonistyczne [Rewizjonizm 2024]. Nurt powstał w Stanach Zjednoczonych i Europie w latach 20. XX wieku (m.in. Harry E. Barnes, John Toland, David Irving) [Молодяков 2011]. W radzieckiej historiografii do tego nurtu zaliczano Nikołaja Poletika, zaś w rosyjskiej Wasilija Mołodiakowa i Borysa Sokołowa [Sokołow 2021]. W polityce międzynarodowej i historycznej pojęcie rewizjonizmu zachowuje negatywną konotację.

W polityce historycznej państwa, szczególnie jeśli sprawowane tam są rządy autorytarne, rewizjonizm historyczny polega na wzmocnieniu bądź wymianie mitów historycznych na odpowiadające polityce władz. Rewizjonizm możemy definiować jako próbę podważenia powszechnie obowiązującej interpretacji wydarzeń historycznych (np. II wojny światowej). W takich przypadkach mówimy m.in. o historycznym populizmie.

Populizm historyczny to forma postrzegania świata, strategia budowania wpływu i kształtowania silnego podmiotu zbiorowego (np. wspólnoty narodowej), który koncentruje się na roszczeniu zmiany zastanego *status quo*, przepisania historii na nowo z uwzględnieniem nowego podmiotu historii [Markowska 2021: 238-239] lub nowej sytuacji politycznej. Historyczny populizm odnosi się także do mediów jako nośnika dyskursu historycznego. Retoryka populistyczna cechuje się perswazyjnością, emocjonalnością, wzmocnieniem efektywności symbolicznej. Język populistyczny oznacza posługiwanie się emocjami i uproszczonym obrazem rzeczywistości [Markowska 2021: 238-239]. Populizm historyczny, który po części może się pokrywać z rewizjonizmem historycznym władz, jest wykorzystywany przez reżimy autorytarne w celu ich legitymizacji oraz konsolidacji.

HISTORIA A IDEOLOGIA PUTINIZMU

Badacze i eksperci rozpatrują putinizm jako reżim twardego autorytaryzmu oscylującego w kierunku totalitaryzmu. Ponadto jest on badany i analizowany pod kątem ideologii państwowej oraz jako typ uprawianej polityki. W naszym artykule poruszymy kwestie putinizmu jako ideologii państwowej ze wskazaniem miejsca historii jako istotnego narzędzia do jej kształtowania. Rosyjski socjolog Igor Ejdmann definiuje putinizm jako ideologię państwową oraz praktykę jego wyznawania. Powyższa ideologia głosi idee ruskiego świata, któremu przewodzi Rosja. Zakłada zjednoczenie ziem rosyjskich/ruskich (aneksje terenów), na których zamieszkują Rosjanie. Ideologia ta zwraca się w stronę prawosławnego fundamentalizmu, a także bazuje na euroazjatyckich i geopolitycznych [i historycznych – W.B.] mitach o permanentnej historycznej konfrontacji Rosji z Zachodem [Eidman 2022: 152-155]. Najczęściej wyodrębniane są trzy elementy składowe takiej ideologii: 1) kult przeszłości i bohaterów, 2) tradycyjne wartości i patriotyzm państwowy [wielkomocarstwowy szowinizm – W.B.] oraz bliżej nieokreślone wyobrażenia o przyszłości Rosji [Stanovaya 2022].

Polityka historyczna Rosji to scentralizowana polityka narracyjna oparta na propagandzie państwowej z odwołaniem się do szowinizmu (*шовинизм*), klerykalizmu (polityczne prawosławie) i determinizmu historycznego (imperializmu). Celem narzuconej indoktrynacji ideologicznej nie jest ukształtowanie prawowitych wyznawców, lecz ludzi ułomnych, niepotrafiących odróżnić faktu od fikcji oraz prawdy od fałszu (Hannah Arendt). Zmiany technologiczne związane z informacyjnym globalizmem wskazują na ukształtowanie się „postmodernistycznego totalitaryzmu”, opartego na projektach cyfrowego nadzoru i wpływu społecznego. W tym celu wykorzystywane są powiązania sieciowe bazujące na social mediach. Jest to przykład soft terroru idei, kiedy kontrola nie opiera się na strachu, zaś na opanowaniu przestrzeni wokół, wystarczy nasycenie sieci pożądanymi profilowanymi treściami, co urzeczywistniane jest na poziomie algorytmów sztucznej inteligencji, stając się substytutem „policji myśli” [Habowski 2023:16-17]. Zatem putinizm to nowoczesny, cyfrowy i gibki totalitaryzm, w którym wyobrażenia przeszłości nie zadowolają się sferą wyobraźni, lecz przechodzą do świata realnego [Benedyczak 2024:240].

Historia jest wykorzystywana przez Putina jako narzędzie konsolidacji rosyjskiego społeczeństwa jako wspólnoty kolektywistyczno-autorytarnej. Polityka władzy autorytarnej polegająca na ujednoliconej wersji interpretacji historii stała się niemalże obligatoryjna.

Badania opinii publicznej w Federacji Rosyjskiej przeprowadzone przez firmę Romir pokazały, że w 2021 roku czynnikami konsolidującymi Rosjan jako naród są: wspólna historia (26%), wspólna kultura (20%), wspólnota krwi – przodkowie (18%), wspólny język (13%), wspólna wiara (10%), wspólny interes narodu/państwa (9%). Ciekawym jest to, że poprzednie badania przeprowadzone w 2004 roku wykazały, że na pierwszej pozycji uplasowała się kategoria język (23%), a na kolejnych pozycjach kultura i wspólna historia państwa (po 19%) [Romir 2024]. Z kolei dane Fundacji Badań Opinii Publicznej z 2020 roku pokazują nieco inny obraz. Największym czynnikiem konsolidującym Rosjan jest państwo (58%), wspólne terytorium/ziemia ojczysta (44%), język rosyjski 43% oraz historia (32%) [Фадеев 2024].

Powyższe badania pokazują wzrost znaczenia historii, co należy tłumaczyć jej wykorzystywaniem zarówno do usprawiedliwiania polityki imperialnej, jak i wewnętrznej konsolidacji Rosjan jako narodu imperialnego. Władza bardzo chętnie sięga do tego narzędzia konsolidacji w ramach populizmu historycznego.

Rosyjski badacz Timofiej Bordaczew pisze, że „historia stała się ważna jako źródło tożsamości naszej państwowości. W tym kontekście stanowi ona narzędzie jego rozwoju – sens historiografii w tym, że postrzegamy drogę rozwoju państwa poprzez pryzmat jego doświadczeń historycznych. Zatem dzielenie się historią staje się niemożliwe. Powinniśmy się przyzwyczaić, że w Rosji i na Zachodzie będzie odmienne postrzeganie europejskiej i światowej historii” [Бордачев, 2024]. Odmienne postrzeganie historii nie możemy jeszcze uznać za rewizjonizm historyczny, który m.in. polega na instrumentalnym i wybiórczym traktowaniu historii do celów polityki bieżącej.

Polityka historyczna państwa autorytarnego wpisuje się w model negatywny tego zjawiska jako idei uproszczonej, zamkniętej i paternalistycznej wizji przeszłości mającej za zadanie jednoczenia (konsolidacji) zbiorowości za wszelką cenę, często z wykluczeniem innych możliwości interpretacji przeszłości [Kostro 2024].

Andriej Kolesnikow, ekspert rosyjskiego oddziału Fundacji Carnegie, ideologię państwową nazywa „naukowym putinizmem”, wskazując, że jest ona budowana na imperialnej i nacjonalistycznej przeszłości państwa rosyjskiego. Założenia powyższej ideologii zostały usystematyzowane w ramach podręcznika *Podstawy rosyjskiej państwowości*, będącego swego rodzaju kursem ideologicznym dla studentów. Podręcznik omawia cztery podstawowe kwestie. Po pierwsze, politykę historyczną Rosji w celu narzucenia obywatelom przez rządzących politycznie poprawnej wersji historii. Po drugie, politykę kulturalną polegającą na przekazywaniu duchowo-moralnych wartości i rosyjskiego kodu kulturowego. Po trzecie, pozycję Rosji na świecie, uzasadniając izolacjonizm i antyokcydentalizm.

Po czwarte, wyznaczenie celów strategicznych dla przyszłej Rosji (imperialnej – W.B.) [Kolesnikov 2022].

Powyższe uzasadnia twierdzenie o istotnym znaczeniu historii, *de facto* rosyjskich mitów historycznych, w procesie kształtowania ideologii państwowej w Federacji Rosyjskiej, nazywanej potocznie putinizmem. Instrumentalizacja i ideologizacja historii w państwie Putina wskazuje na stosowanie starych sowieckich cliché typu „naukowego komunizmu” i *Krótkiego kursu historii WKP(b)*.

MITYZACJA HISTORII ROSJI

W rosyjskiej historiografii, a tym bardziej w polityce pamięci, decydujące znaczenie mają mity historyczne. Mityzacji historii Państwa Moskiewskiego jako historii państwa ruskiego sprzyjały prace m.in. Wasilija Tatiszczewa, Nikołaja Karamzina, a szczególnie Wasilija Kłuczewskiego i Siergieja Sołowjowa [Толочко 2001:5]. Jeszcze na początku XXI w. amerykański historyk Edward Keenan w swojej pracy *Rosyjskie mity historyczne* pisał, że w nowej Rosji decydujący wpływ na bieg wydarzeń w samej Federacji Rosyjskiej oraz w jej relacjach z sąsiadami mogą mieć tradycyjne rosyjskie mity historyczne [Толочко 2001:36]. Autor zdefiniował najważniejsze rosyjskie mity historyczne:

1. Państwo Moskiewskie, jako spadkobierca tradycji politycznych i kulturowych Rusi Kijowskiej, dało początek Imperium Rosyjskiemu i ZSRR (jego zdaniem Rosja powstała jako Księstwo Moskiewskie w XIV-XV w.).
2. Uświadomienie spadku [tradycji Rusi Kijowskiej] i obowiązek jego ratowania [zbierania ziem ruskich] stanowiły podstawę ekspansji wobec księstw ruskich.
3. Książęta moskiewscy stanowili siłę przewodnią całego narodu ruskiego w procesie wyzwolenia spod panowania ordyńskiego oraz w procesie zjednoczenia ziem ruskich.
4. W walce o zjednoczenie książęta moskiewscy zyskali na sojuszu z ruską hierarchią prawosławną, która była nosicielem bizantyjskich tradycji cerkiewnych i politycznych.
5. Idee Rosji [Moskwy] jako III Rzymu propagowała Cerkiew, nakładając na Moskwę historyczną odpowiedzialność za losy chrześcijaństwa.
6. Podstawę podboju nieruskich ziem przez Moskwę w XVI w. (Astrachania i Kazania) stanowiła idea misji chrystianizacyjnej.
7. Włączenie i podboje Ukrainy i Białorusi miało podłoże tęsknoty za jednością Rusi Kijowskiej [Świętą Rusią] oraz troski o losy ludności prawosławnej [Толочко 2001:36].

W historii wielu państw i narodów mity historyczne odgrywają ważną rolę, natomiast w przypadku Rosji zajmują one szczególne miejsce. Polski badacz Mieczysław Smoleń uważa, że „historia i tradycja Rosji stają się podmiotem wiary, kontemplacji i transcendencji, a w konsekwencji podmiotem mitologii” [Smoleń 2010: 9-20]. Powyższe podejście w polityce władz rosyjskich potwierdza spór między ministrem kultury W. Medyńskim a profesorem S. Mironienkiem dotyczący mitu o „28 panfilowcach”. Minister oznajmił, że „świadomość zbiorowa [wspólnotowa] żyje mitami i do tego należy podchodzić z szacunkiem”. Związany z Rosyjskim Stowarzyszeniem Wojskowo-Historycznym portal „История. РФ” w 2022 roku opublikował artykuł autorstwa G. Gierasimienko, z przesłaniem przewagi mitu nad podejściem naukowym. „Nauka nie lubi mitów i stara się je zwalczać, jednak ta walka nie tylko daremna, ale i szkodliwa. Nauka nie powinna zwalczać mitów, szczególnie mających ważne znaczenie historyczne” [Герасименко 2022].

Putinizm szczególną rolę przywiązuje do idei związanych z rosyjskim imperiaлизмом mocno osadzonych w mitologii politycznej. Jej podstawę stanowią mesjanistyczne idee okresu założycielskiego („Moskwy – III Rzymu”, „Świętej Rusi” i „zjednoczenia ziem ruskich”)[Curanović 2020] w nowej odsłonie potęgi „świata ruskiego” w XXI wieku, a także współczesne aranżacje mitów złotego okresu imperium carskiego i bolszewickiego. Funkcję ideologicznego uzasadnienia i legitymizacji reżimu putinowskiego pełni mit ciągłości historycznej państwa i władzy poczynawszy od Andrzeja Bogolubskiego, Aleksandra Newskiego poprzez Iwana Groźnego i Piotra Wielkiego do Józefa Stalina i Władimira Putina. Sięgając do starych mitów historycznych, szczególnie związanych z wielką wojną ojczyźnianą, jako centralnego punktu rosyjsko-sowieckiej tożsamości [Sokołow 2021:5], Putin tworzy nowe mity związane z jednoczeniem „świata ruskiego”, „wstaniem Rosji z kolan”, „konsensusem krymskim” oraz „specjalną operacją wojskową”. Prowadząc agresywną i zaborczą wojnę wobec Ukrainy władze Rosji sięgają po stare mity: „jednego narodu ruskiego”, „starszego brata”, „Moskwy jako politycznego i religijnego centrum ziem ruskich” oraz „Rosji wyzwolicielki” [DNU 2024].

UPAŃSTWOWIENIE HISTORII

Proces upaństwowienia historii w Federacji Rosyjskiej rozpoczął się wraz z powrotem Władimira Putina na Kreml. Putin wprowadził odpowiednie rozwiązania instytucjonalne i prawne w zakresie obrony „prawdy historycznej” oraz promowania „wiedzy historycznej”.

W 2012 r. zlikwidował powołaną przez Dmitrija Miedwiediewa w 2009 roku Komisję ds. Przeciwdziałania Fałszowaniu Historii na Szkodę Rosji. Nowe rozwiązania polegały na powołaniu Rosyjskiego Stowarzyszenia Historycznego oraz Rosyjskiego Stowarzyszenia Wojskowo-Historycznego. „Profesjonalizacja historii” nie mogła pozostać poza kontrolą Kremla, dlatego kierowanie w/w towarzystwami naukowymi powierzono odpowiednio Siergiejowi Naryszkinowi, szefowi Służby Wywiadu Zagranicznego, oraz Władimirowi Medyńskiemu, ministrowi kultury.

W lipcu 2021 roku prezydent powołał Międzyresortową Komisję ds. Edukacji Historycznej. Jej zadanie polegało na „ofensywnej obronie interesów narodowych Federacji Rosyjskiej związanych z pamięcią historyczną oraz edukacją historyczną”². Ponadto do 2023 roku kwestiami pamięci historycznej zajmowała się Stała Komisja ds. Pamięci Historycznej w Radzie przy Prezydencie FR ds. Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego i Praw Człowieka, której przewodniczył profesor Siergiej Karaganow.

W listopadzie 2023 roku Władimir Putin na podstawie rozporządzenia powołał Narodowe Centrum Pamięci Historycznej przy Prezydencie, mianując dr S. Małyszewą (historyk, specjalizującą się w powojennej historii Rosji) na stanowisko przewodniczącej. Powołując Centrum, prezydent Rosji powiedział, że „historia jest wykorzystywana jako broń w walce ideologicznej, więc potrzebujemy efektywnego narzędzia do obrony, które będziemy wykorzystywać nie tylko do odparcia ataków, ale i do prewencji” [Politika 2024]. Do statutowych celów organizacji zaliczono: zachowanie i obronę tradycyjnych rosyjskich wartości moralno-etycznych, kultury i pamięci historycznej oraz realizację znaczących inicjatyw społecznych [ANO 2024]. Dokument nawiązuje wprost do Strategii bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej, rozpatrując powyższe kwestie w kategoriach bezpieczeństwa ontologicznego.

„Zamiłowanie” Putina do historii jest głęboko merkantylnym podejściem dyktatora, podejmującego starania zawłaszczenia/upaństwowienia historii w celu uczynienia z niej narzędzia do legitymizacji władzy totalitarnej, konsolidacji

² Komisja składa się z przedstawicieli: Administracji Prezydenta, Rady Bezpieczeństwa, Prokuratora Generalnego, Komitetu Śledczego, MSZ, Ministerstwa Obrony, MSW, Ministerstwa Kultury, Ministerstwa Edukacji, Ministerstwa Nauki, Ministerstwa Cyfryzacji, Ministerstwa Sprawiedliwości, FSB, Służby Wywiadu Zagranicznego, Rosyjskiej Służby Archiwów, Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosyjskiego Towarzystwa Historycznego, Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego, Rosyjskiego Towarzystwa „Wiedza” oraz Wszechrosyjskiej Państwowej Kompanii Radiowo-Telewizyjnej. Zob. Осипов О.В., *Ревизионизм отечественной истории как феномен переходного периода: от вольнодумства к государственному контролю*, „Вестник экспертного совета” 2022, № 1 (28).

państwa-imperium oraz ekspansji terytorialnej. Odejście od modelu interpretacyjnego w kierunku mityzacji i fałszowania historii władza wykorzystuje w celu podtrzymania stanu zamrożenia rosyjskiej pamięci narodowej w kontekście zbrodni popełnionych przez Rosję carską, bolszewicką i putinowską [Baluk 2024].

ZBRODNIA BEZ KARY

Zamrożenie pamięci Rosjan i narodów sąsiednich (w niewygodnych dla Kremla sprawach) stanowi ważny element polityki państwa rosyjskiego. Rosyjski model niepamięci bardzo dobrze został przedstawiony w książce *Ewangelia według kata* autorstwa braci Arkadija i Grigorija Wajnerów: „O nie, nie ma nad nami sędziów. (...) Żadnej skruchy, żadnego tłumaczenia się (...). W głębi serca dziękowałem Stwórcy za to, że nikomu z nas nie grozi potworna gorycz Norymbergi, cała jej bezmyślna, niszczycielska prawda! Nie tylko we własnym imieniu dziękowałem! W imieniu nas wszystkich. A właściwie w imieniu całego narodu (...). Nie, nam ta prawda nie jest potrzebna. Czas nam stopniowo zaleczy wszystkie rany, zapomnienie przysypie je pyłem dziesięcioleci” [Benedyczak 2024].

Polski badacz Eryk Habowski uważa, że „Norymberga bez sowieckich zbrodniarzy na ławie oskarżonych zdeprawowała system władzy w Rosji. Zbrodnie bez kary doprowadziły do zatarcia granicy między dobrem i złem, wszystkie niegodziwości systemu stalinowskiego uszły sprawcom płazem, stały się elementem konstytuującym imperium zła z fundamentami w polityce budowanej na piramidach kłamstw, dezinformacji i manipulacji” [Habowski 2023:19]. Zatem bez zamrażania pamięci historycznej Rosjan byłoby niemożliwe ukształtowanie ideologii państwowej, zwanej putinizmem. Wstrzymanie *de facto* i *de iure* przez Putina procesu odmrażania pamięci historycznej Rosjan o zbrodniach stalinizmu i Związku Sowieckiego zostało wykorzystane do prowadzenia polityki wewnętrznej i międzynarodowej.

Putin stanowczo sprzeciwiał się rozliczeniu zbrodni reżimu komunistycznego. Jeszcze w październiku 2012 roku poddano krytyce Walerija Engela, przewodniczącego organizacji Świat bez faszyzmu, który w wywiadzie dla TV Łatwia oznajmił, że: „zbrodnie komunizmu, ideologii obowiązującej w Związku Sowieckim, w niczym się nie różnią od zbrodni nazizmu, a zatem powinny być rozliczone w ramach procesu Norymberskiego 2.0.” [Topwar 2024]. Interesującym jest to, że w 2013 roku rosyjskie wydanie „InoSMI” opublikowało wywiad z polskim historykiem Andrzejem Nowakiem pod wymownym tytułem: „Dlaczego komunizm nie miał swojej Norymbergi?” [Hовак 2013]. Intelktualiści od dłuższego czasu

prowadzą dysputy na temat podobieństw i różnic między nazizmem a komunizmem [Nova 2024]. Natomiast stopniowe zawężanie swobody dyskusji w autorytarnej Rosji doprowadziło do ukształtowania ogólnie obowiązującej narracji, że wszelkie próby porównywania nazizmu i komunizmu są niczym innym jak rewizjonizmem ze strony Zachodu.

W 2020 roku szereg działaczy i intelektualistów opublikowało otwarty list potępiający zbrodnie reżimów komunistycznych na świecie (ok. 100 mln ofiar), nawołując zarazem do ich rozliczenia w ramach „Nuremberg Trials for Communism”. W gronie popierających inicjatywę znalazł się także Władimir Kara Murza, przewodniczący Fundacji Borysa Niemcowa (Rosja) [Nuremberg 2024; Communist Crimes 2020].

Rosja nie jest chętna do rozliczenia zbrodni komunistycznych, natomiast ochoczo lansuje narrację o potrzebie rozliczenia Majdanu i „junty kijowskiej” w ramach nowej Norymbergi [Лабин, 2014], albo wspiera prorosyjskie władze w Gruzji w ramach „procesu norymberskiego dla Saakaszwilego za rozpętanie wojny w 2008 roku” [Lenta 2024].

Publicystyczne lub naukowe ujęcie porównujące nazizm/faszyzm z komunizmem jest nie tylko odrzucane, lecz także piętnowane. W mediach rosyjskich pojawiają się publikacje typu: „Komu jest potrzebny mit o tym, że nazizm i komunizm to jest to samo”. Odpowiedź dla rosyjskich propagandzistów jest prosta: dla Zachodu, który dąży do rewizji „historii II wojny światowej” [Russian Military Historical Society 2024]. Z kolei Rosja nie zgadza się na teorie „współodpowiedzialności dwóch totalitarnych reżimów nazizmu i komunizmu za rozpętanie II wojny światowej” [Зимасова · Тимонин 2024].

Ustawodawca w Rosji znowelizował prawo o upamiętnieniu zwycięstwa narodu radzieckiego w wielkiej wojnie ojczyźnianej lat 1941–1945 (1 VII 2021) w celu wprowadzenia zakazu publicznego identyfikowania działań kierownictwa i dowództwa ZSRR i III Rzeszy [Legucka 2022]. Zatem nowelizacja wyraźnie zakazała zrównywania nazizmu i stalinizmu:

„Zakaz publicznego zrównywania celów, decyzji i działań kierownictwa ZSRR, dowódców i wojskowych ZSRR z celami, decyzjami i działaniami kierownictwa nazistowskich Niemiec, dowództwa i wojskowych nazistowskich Niemiec i europejskich państw osi w trakcie II wojny światowej, a także zaprzeczania decydującej roli narodu radzieckiego w pokonaniu nazistowskich Niemiec oraz humanitarnej misji ZSRR w trakcie wyzwolenia państw Europy” (art. 61) [Ustawa nr 80-FZ].

W 2024 roku znowelizowano także Koncepcję upamiętnienia ofiar represji politycznych, która w pierwotnej wersji została uchwalona rozporządzeniem rządu w sierpniu 2015 roku [Koncepcja polityki 2024]. Należy odnotować, że w Rosji

obowiązuje Ustawa o rehabilitacji ofiar represji politycznych z października 1991 roku (wielokrotnie nowelizowana)[Ustawa o rehabilitacji 2024]. Represje polityczne³ stanowią ważną kategorię zbrodni reżimu komunistycznego, dokonanych także na narodzie rosyjskim.

Z preambuły dokumentu usunięto fragment, że „Rosja nie może zostać w pełni państwem prawa i posiadać wiodącej pozycji w społeczności międzynarodowej bez upamiętnienia [czytaj: rozliczenia – W.B.] milionów swoich obywateli – ofiar represji politycznych”. Poprzednia redakcja zawierała nie tylko sformułowania o masowym charakterze represji, lecz podawała także konkretną liczbę osób rehabilitowanych w latach 1991–2014 (3,5 mln). Natomiast aktualna redakcja nie wspomina o masowym charakterze represji, prześladowaniach organizacji religijnych, przymusowej kolektywizacji i głodzie[Вишне夫斯基 2024].

Borys Wiszniewski wskazuje, że aktualna redakcja Koncepcji rozmywa odpowiedzialność za politykę represji politycznych, ponieważ nie wiadomo kto i kogo prześladował, ile osób zostało zrehabilitowanych, a także kto ponosi za to odpowiedzialność. Natomiast z dokumentu usunięto fragment o „niedopuszczalnych próbach rehabilitacji represji ze względu na konieczność dziejową lub całkowitego ich negowania jako części naszej historii”. Wprowadzono fragmenty potępiające nazistów ukraińskich i narodów bałtyckich oraz ruchy nacjonalistyczne (narodowe), zapowiadając ponowne rozpatrzenie tego rodzaju spraw.

Z Koncepcji usunięto fragment mówiący o potrzebie „ukształtowania wspólnej «memory sieci» upamiętniającej ofiary represji politycznych”. W koncepcji pojawia się odniesienie do tradycyjnych rosyjskich wartości moralno-etycznych oraz do ich obrony przed destrukcyjnym wpływem informacyjno-psychologicznym. Dokument powtarza sformułowanie zredagowanej w 2020 roku Konstytucji o tym, że „Federacja Rosyjska gwarantuje obronę prawdy historycznej”.

Historyk Irina Szczerbakowa z Memoriału mówi wprost „władze Rosji zamazają pamięć o represjach stalinowskich i dokonują rewizji (переписывания) radzieckiej historii, stawiając na silne państwo dominujące nad jednostką”

³ Ogólna liczba represjonowanych to 6,5–7 mln osób, w tym 3,5 mln według kryterium narodowościowego. Szczyt represji przypada na lata 1937–1938, kiedy aresztowano 1,5 mln osób, w tym 700 tys. rozstrzelano. Zob. Presscenter (2024), 30 октября в России отмечается день памяти жертв политических репрессий, http://www.president-sovet.ru/presscenter/news/30-oktyabrya_v_rossii_otmechaetsya_den_pamyati_zhertv_politicheskikh_repressiy/ [dostęp: 22.12.2024]. Według danych zakazanej w Rosji organizacji Memoriał ustawa o rehabilitacji powinna obejmować 11–11,5 mln; 5,8 mln to ofiary „represji administracyjnych” (kułacy, przedstawiciele poszczególnych narodów i organizacji wyznaniowych), natomiast 4,7–5 mln osób oskarżono w trybie indywidualnym z powodów politycznych (w tym 1 mln rozstrzelano). W książce *Czarna księga komunizmu: zbrodnia, terror, represje* (S. Courtois i in.) podana jest liczba 20 mln ofiar komunizmu w ZSRR.

[Александрова 2024]. Powyższa dominacja ma miejsce także w kwestiach kultury pamięci. Mamy zatem do czynienia ze zjawiskiem, które możemy określić jak instrumentalizację historii.

Konsekwencją takiej polityki było zamknięcie 13 listopada 2024 roku pod pretekstem naruszenia zasad bezpieczeństwa pożarowego Muzeum Historii GUŁagu. Była to jedna z najdłużej stosunkowo bezpiecznie działających placówek tego typu w Rosji. W 2021 roku władze zdelegalizowały Memoriał pod pretekstem naruszenia ustawy o *inoagentach*. Muzeum Perm-36 przeformatowano w Muzeum Robotników GUŁagu. Akcja „Przywracania Imion”, którą aktywiści od 2007 roku corocznie organizowali w Moskwie obok Kamienia Sołowieckiego *de facto* od 2020 roku jest zakazana, ponieważ władze stolicy nie wyrażają na nią zgody. Począwszy od pełnoskalowej inwazji Rosji w Ukrainie masowo giną tabliczki „Ostatni Adres”, upamiętniające osoby represjonowane [Meduza 2024].

Znamiennym było uczczenie 30 października 2024 roku Dnia Pamięci Ofiar Represji Politycznych przez Walerija Fadiejewa (przewodniczącego Rady przy Prezydencie FR ds. Społeczeństwa Obywatelskiego i Praw Człowieka), który powiedział, że „nasze zadanie nie jest polityczne, ponieważ my dążymy do upamiętnienia ofiar represji politycznych w celu ustalenia miejsca śmierci każdego człowieka, żeby rodzina wiedziała, gdzie spoczął. W minionym okresie ta kwestia była upolityczniana. Nie można bawić się w politykę, wykorzystując do tego pamięć historyczną i tragedię ludzi” [Presscenter 2024].

Interesującym jest to, że Putin wziął udział w uroczystościach Dnia Pamięci Ofiar Represji Politycznych dopiero w 2007 roku wspólnie z Patriarchą Moskwy Aleksym II [Azap 2007]. Udział prezydenta w obchodach Dnia Pamięci Ofiar Represji Politycznych był regularny w okresie rządów Dmitrija Miedwiediewa. Natomiast kolejna akcja władz z udziałem Putina miała miejsce dopiero w 2017 roku z okazji obchodów 80. rocznicy, kiedy prezydent uczestniczył w uroczystościach odsłonięcia pomnika Ściana Żałoby przy ul. Sacharowa w Moskwie [RBC 2017]. Interesującym jest to, że władze nie biorą udziału w uroczystościach przy Kamieniu Sołowieckim przy Łubiance. Dyrektor Muzeum GUŁag oznajmił w 2019 roku, że władza na podstawie utajnionej decyzji rządu z 2014 roku przystąpiła do likwidacji danych osobowych represjonowanych (tzw. kartek osobowych), ponieważ sprawy zostały zniszczone jeszcze w 1955 roku [Currenttimie 2018].

Zamrażanie pamięci historycznej w zakresie zbrodni reżimu stalinowskiego prowadziło m.in. do przywrócenia jego „dobrego imienia”. Badania rosyjskiej opinii publicznej wg Centrum Lewady pokazują, że w latach 2001–2010 pozytywny stosunek do Stalina deklarowało 30–35% respondentów, natomiast w latach 2014–2019 już od 40 do 50%. Wzrost poziomu autorytaryzmu w Rosji w okresie rządów

Putina skutkował także pozytywną dynamiką stosunku do Stalina. W 2019 roku powyższe badania wykazały 70-procentową grupę Rosjan uważających, że Stalin odegrał pozytywną rolę w życiu państwa [Levada 2019]. Kolejne badania jedynie potwierdziły tezę o związkach pomiędzy „zamrożeniem pamięci o zbrodniach stalinizmu” a wzrostem zapotrzebowania na rządy silnej ręki. W latach 2019–2023 pozytywny stosunek do Stalina wzrósł do 63%, a odsetek osób uważających radzieckiego przywódcę za wybitnego wodza wynosił 54% [Levada 2023]. Badania innego ośrodka (WCIOM) przeprowadzone w 2017 roku wykazały, że 43% Rosjan uznało represje stalinowskie za konieczne, ponieważ pozwoliły zachować porządek w kraju [Wciom 2017]. Związany z władzą ośrodek badania opinii publicznej odzwierciedlił nastawienie do tej sprawy samego Putina i jego otoczenia.

Putin nazywa Stalina postacią historycznie kontrowersyjną, ale zarazem wielkim wodzem, który uczynił Rosję wielką i mocarstwową [RBC 2022]. „Pamiętając o zbrodniach i represjach reżimu, pamiętamy także o świetnym wyczuciu przez Stalina wyzwań i zagrożeń międzynarodowych oraz jego zasługi w obronie państwa” [Lenta 2020]. Prezydent uważa, że nadmierna demonizacja Stalina to atak wymierzony w ZSRR i Rosję [Злобин 2017]. Uczynienie ze Stalina bohatera nie tylko wyhamowało proces rozliczenia zbrodni komunistycznych, ale pozbawia Rosję perspektyw rozwoju. „Albowiem wyobrażenia przeszłości stają się pożądanym obrazem przyszłości” [Benedyczak 2024:240].

JEDYNY PODRĘCZNIK Z HISTORII

Prace nad powstaniem jednego podręcznika do nauki historii rozpoczęły się jeszcze przed rozpoczęciem wojny rosyjsko-ukraińskiej. Powrót Putina na fotel prezydencki w Rosji w 2012 roku nie był łatwy, ponieważ towarzyszyły temu masowe antyreżimowe protesty zwane „rewolucją błotną”. W ramach tzw. zwrotu konserwatywnego Rosja coraz wyraźniej zmierzała w kierunku twardego autorytaryzmu. Władza poszukiwała nowych/starych idei oraz metod konsolidacji wspólnoty o charakterze kolektywistyczno-autorytarnym. Historia stała się ważnym narzędziem polityki władz w zakresie konsolidacji wspólnoty (państwo-imperium) wokół tzw. tradycyjnych wartości (samodzierżawie/prawosławie/ludowość).

W lutym 2013 roku Putin nawoływał do opracowania jednego podręcznika, który przedstawi spójną wersję historii, pozbawionej sprzeczności i różnych wersji interpretacyjnych [Tass 2013]. Ujednoliceniem (upaństwowieniem) historii mieli się zająć nauczyciele i akademicy, m.in. z Rosyjskiego Towarzystwa Naukowego oraz Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego. Finalizacja prac

nastąpiła na przełomie lat 2023/2024, kiedy to zaprezentowano najpierw podręcznik dla klas 10–11, a następnie dla klas 5–9. Prezydentowi Rosji nie odpowiadała sytuacja „pluralizmu podręcznikowego”, kiedy funkcjonowało ok. 50 różnego rodzaju podręczników do nauki historii. Najpierw wprowadzono tzw. linie programowe (do 3), a zakończeniem tego procesu było wprowadzenie jednego podręcznika. Ostatecznie po okresie próbnym jedyny podręcznik zacznie obowiązywać od roku szkolnego 2025/2026 [EuvsDisinfo 2024]. W pracach nad podręcznikiem pod kierunkiem Władimira Medinskiego, doradcy prezydenta i przewodniczącego Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego, Anatolija Torkunowa, rektora MGIMO, oraz Aleksandra Czubariana, dyrektora Instytutu Historii Powszechnej RAN, uczestniczyło ok. 50 naukowców.

Kolejnym posunięciem władzy na tym polu było podpisanie w maju 2024 roku przez Putina rozporządzenia zatwierdzającego „Podstawy polityki państwa w dziedzinie edukacji historycznej” [Dekret 2024]. W dokumencie „upaństwowienie” historii uzasadniono szeregiem wyzwań i zagrożeń: „Rosja jest wielkim państwem o długiej historii, państwem-cywilizacją, które zjednoczyło Rosjan i wiele innych narodów Eurazji w jedną wspólnotę kulturowo-historyczną oraz wniosło ogromny wkład w rozwój globalny. Samoświadomość rosyjskiego społeczeństwa opiera się na tradycyjnych wartościach duchowych, moralnych, kulturowych i historycznych, które zostały ukształtowane i rozwijały się w całym okresie historii Rosji, a których zachowanie i ochrona jest warunkiem wstępnym harmonijnego rozwoju państwa i jego wielonarodowej wspólnoty oraz integralnym elementem suwerenności Federacji Rosyjskiej” (art. 5).

Zastanawiającym jest powrót władzy do konstruktów jednej wspólnoty kulturowo-historycznej, który przypomina politykę w czasach ZSRR – ukształtowania nowej wspólnoty historycznej: narodu radzieckiego. Analiza dokumentu wskazuje, że władze Rosji podejmują ofensywę ideologiczną nie tylko na polu propagandy, ale także w zakresie indoktrynacji młodego pokolenia już na etapie szkoły podstawowej i średniej.

Prowadząc kognitywną wojnę z Zachodem, rosyjska dyktatura stara się zadbać o swoje bezpieczeństwo ontologiczne, obarczając wroga winą o wywołanie napięć międzynarodowych, kryzysu tożsamości narodowej oraz niszczeniu pamięci historycznej, a także rehabilitację i wskrzeszanie neokolonializmu, neoimperializmu i neonazizmu. Ustawodawca wskazuje, że rosyjskie społeczeństwo i państwo stoją w obliczu szeregu zjawisk, które niosą ze sobą ryzyko i zagrożenia, w tym: a) nieprzyjazne działania obcych państw mające na celu zaprzeczanie lub bagatelizowanie historycznego wkładu Rosji w rozwój światowej cywilizacji; b) próby zniekształcania pamięci historycznej i wypaczania prawdy historycznej,

negatywnie oceny wydarzeń i okresów historii Rosji oraz rozpowszechnianie fałszywych wyobrażeń o Rosji; c) wykorzystywanie przez kolektywny Zachód fałszowania historii jako broni w wojnie informacyjnej mającej na celu zniszczenie integralności rosyjskiego społeczeństwa i państwa [Dekret 2024].

Powyższe warunkuje cele polityki państwa w dziedzinie edukacji historycznej: kształtowanie ogólnorosyjskiej tożsamości obywatelskiej i umacnianie wspólnoty świata rosyjskiego w oparciu o tradycyjne rosyjskie wartości duchowe, moralne, kulturowe i historyczne poprzez:

- zachowanie pamięci o znaczących wydarzeniach w historii Rosji, w tym historii państwowotwórczej roli narodu rosyjskiego (...), oraz historii in. narodów Rosji, w oparciu o zrozumienie ciągłości w rozwoju państwa rosyjskiego i jego historycznie ugruntowanej jedności;
- uświadomienie wielonarodowego charakteru społeczno-kulturowego rozwoju Rosji;
- popularyzacja osiągnięć rosyjskiej nauki i kultury;
- wychowanie patriotyczne, zachowanie pamięci o obrońcach Ojczyzny i zapobieganie pomniejszaniu ich znaczenia;
- zachowanie pamięci o wybitnych postaciach w historii Rosji, które wniosły istotny wkład w rozwój i dobrobyt Rosji;
- rozwijanie aktywnej obywatelskiej postawy w sprawie znaczenia edukacji historycznej i zachowania pamięci historycznej;
- rozszerzenie i udoskonalenie pracy edukacyjnej z rodakami mieszkającymi za granicą, mającej na celu zachowanie ich samoidentyfikacji jako części rosyjskiego świata;
- zapewnienie obywatelom dostępu do rzetelnej i naukowo uzasadnionej wiedzy historycznej i obiektywnych informacji na temat miejsca i roli Rosji w historii świata oraz jej wkładu w rozwój cywilizacji światowej;
- zachowanie tradycyjnych rosyjskich wartości duchowych, moralnych, kulturowych i historycznych oraz stworzenie warunków do przeciwdziałania próbom narzucenia narodowi rosyjskiemu destrukcyjnych postaw ideologicznych sprzecznych z tymi wartościami;
- doskonalenie mechanizmów administracji państwowej w dziedzinie edukacji historycznej;
- podniesienie prestiżu zawodów związanych z edukacją historyczną.

W jednym podręczniku dla starszych klas zaprezentowano rozdział poświęcony wojnie rosyjsko-ukraińskiej, przedstawianej jako „specjalna operacja wojskowa”. Jego narracja została skonstruowana według najlepszych radzieckich/rosyjskich wzorców propagandowych. Autorzy piszą, że na początku

XXI w. Rosja dążyła do dobrosąsiedzkich relacji z USA i Europą, ale Zachód nie był zainteresowany takim modelem stosunków. Zachód zdecydował się na destabilizację sytuacji wzdłuż rosyjskich granic, a do roli głównej anty-rosyjskiej siły NATO i USA przygotowywały Ukrainę i Ukraińców, którym od 1990 roku wtłaczano idee neonazistowskie i wrogość wobec Rosji. Ukrainę przedstawiono jako skrajnie nacjonalistyczne państwo rusofobów, pozbawione podstawowych wolności i opozycji. Negowano ukraińską państwowość i odrębność narodową. Natomiast zbrodniczą agresję wobec sąsiedniego państwa tłumaczono potrzebą obrony Donbasu i bezpieczeństwem Rosji. Ponadto cały akapit poświęcono *inoagentom*, nawiązując *de facto* do kategorii wrogów ludu z czasów sowieckich.

Podobne rozwiązania władze stosowały nie tylko na poziomie szkoły podstawowej i średniej, ale także na poziomie szkoły wyższej [RBC 2023]. Studentom zaproponowano podręcznik do przedmiotu „Podstawy rosyjskiej państwowości”, w którym funkcje polityki historycznej państwa określono w sposób następujący: 1) uzasadnienie wielkości narodu i państwa; 2) legitymizacja państwa; 3) tłumaczenie/wyjaśnianie teraźniejszości i projektowanie przyszłości; 4) motywacyjna (promowanie bohaterstwa typu A. Newskiego, D. Dońskiego); 5) konsolidacja narodu; 6) budowanie autorytetu państwa [Перебезенцева 2023]. Podręcznik dla studentów również zawiera treści ksenofobiczne, rewizjonistyczne i propagandowe. Autorzy piszą o Rosjanach jako najbardziej poszkodowanym narodzie okresu panowania bolszewików, lecz nie pod względem zbrodni reżimu komunistycznego, ale pod kątem rzekomych strat terytorialnych. Krytykują stwierdzenie Lenina o wielkoruskim szowinizmie jako głównej przeszkodzie na drodze do komunizmu w Rosji, a także piętnują leninowską politykę narodowościową. Tradycyjnie jako przykład podają powołanie Ukraińskiej SRR, która rzekomo otrzymała rdzennie rosyjskie ziemie. Podręcznik przedstawia zdominowaną przez socjalistów Centralną Radę powołaną w Kijowie w 1917 roku jako organ władzy zdominowany przez ukraińskich nacjonalistów. Autorzy twierdzą, że powołanie Ukraińskiej Republiki Ludowej na obszernych terenach w oparciu o zasadę przynależności etnicznej nie zostało zaakceptowane przez mieszkańców Donbasu, „Noworosji” i Słobożańszczyzny [Перебезенцева 2023].

Postanowiono wprowadzić także rosyjską wykładnię pojęcia imperializmu do podręcznika dla klas 5–9, prezentujących dzieje XVIII i XIX wieku. Aleksander Czubarian stoi na stanowisku, że w byłych republikach radzieckich błędnie ten okres jest określany mianem kolonialnej zależności od Moskwy. Jego zdaniem Rosja nie była klasycznym imperium, ponieważ nie posiadała obszarów zamorskich, lecz tworzyła z „włączanymi” narodami wspólną przestrzeń [BBC 2023].

Polityka jednego podręcznika do nauki historii w szkołach podstawowych i średnich oraz wprowadzenie obowiązkowego przedmiotu do szkół wyższych *de facto* z zakresu ideologii państwowej świadczą o ukształtowaniu w Rosji dyktatury, gdzie „upaństwowiona historia” odgrywa ważną rolę w procesie kształtowania tożsamości nowej Rosji.

WNIOSKI

W okresie kolejnych rządów Władimira Putina w latach 2012–2022 w Rosji ukształtowała się dyktatura, potocznie nazywana putinizmem, który jest definiowany jako reżim polityczny lub ideologia państwowa. Ważną część powyższej ideologii stanowią tradycyjne oraz nowe (putinowskie) mity historyczne. Kult przeszłości i bohaterów oraz tradycyjne wartości w interpretacji i narracji obozu władzy stały się integralną częścią państwowej propagandy w zakresie populizmu historycznego. Na użytek polityki wewnętrznej i międzynarodowej wskrzeszono m.in. mity „świata ruskiego”, „Moskwy – III Rzymu”, „zjednoczenia ziem ruskich”, „wrogiego Zachodu” i „Rosji wyzwolicielki”. Matryca rosyjskich mitów historycznych nie tylko stanowi spoiwo tożsamości nowej Rosji, ale także napędza jej agresywną, ekspansjonistyczną politykę względem sąsiadów (Gruzja, Ukraina, Mołdawia). Ponadto, zdaniem Putina, „bohaterska historia Rosji” w połączeniu z jej misją dziejową dają podstawy do wytyczenia rosyjskiej strefy odpowiedzialności. W tym celu Rosja Putina rewizjonizm historyczny, w potocznym jego rozumieniu, łączy z rewizjonizmem w relacjach międzynarodowych. Rosyjska wersja historii jest również wykorzystywana przez dyktaturę Putina w celu legitymizacji władzy oraz konsolidacji rosyjskiego społeczeństwa jako wspólnoty kolektywistyczno-autorytarnej i państwa-imperium. Konformizm pamięci historycznej w duchu Rosji carskiej i bolszewickiej oraz nierozliczenie zbrodni reżimu komunistycznego stanowi podstawę agresywnej polityki wewnętrznej i międzynarodowej obozu Putina. Zamrożenie pamięci historycznej Rosjan oraz próba narzucenia podobnego scenariusza narodom ościennym w ocenie rosyjskich władz stanowi obronę „prawdy historycznej”. Rozwiązania instytucjonalne i prawne w zakresie polityki pamięci służą mityzacji historii Rosji oraz upaństwowieniu historii. Wprowadzenie do szkół jedyne go podręcznika do nauczania historii, narzucającego wspólną (państwową) wersję historii, stanowi dobitne potwierdzenie instrumentalizacji i ideologizacji historii, która w Rosji znajduje się we władaniu mitologii politycznej.

BIBLIOGRAFIA

1. Russian Military Historical Society 2(024), *Кому нужен миф о том, что «нацизм и коммунизм – почти одно и то же»*, <https://histrf.ru/read/articles/komu-nuzhien-mif-o-tom-chto-natsizm-i-kommunizm-pochti-odno-i-to-zhie> [dostęp: 23.12.2024].
2. АНО (2024), Устав АНО Национальный центр исторической памяти при Президенте Российской Федерации, <https://xn--80aanlanqknfjeik1euer1bd.xn--p1ai/dokumenty/> [dostęp: 23.12.2024].
3. Baluk W.(2024), *Historia na służbie Putina. Rewizjonizm i populizm historyczny*, <https://www.stopfake.org/pl/historia-na-sluzbie-putina-rewizjonizm-i-populizm-historyczny/> [dostęp: 20.12.2024].
4. BBC (2023), *«История России — это история войн». Почему Кремль не хочет считать Россию классической империей?*, <https://www.bbc.com/russian/articles/c0614ee50oko> [dostęp: 25.12.2024].
5. Benedyczak K.(2024), *Oddział chorych na Rosję. Opowieść o Rosjanach czasów putinizmu*, Warszawa.
6. Communist Crimes (2020), *Инициатива трибунала над коммунистическими преступлениями набирает популярность в Европе*, <https://communistcrimes.org/ru/iniciativa-tribunala-nad-kommunisticheskimi-prestupleniyami-nabiraet-populyarnost-v-evrope> [dostęp: 22.12.2024].
7. Curanović A.(2020), *Przeznaczeni do wielkości! Poczucie misji w polityce zagranicznej. Przypadek Rosji*, Warszawa.
8. Currenttime (2018), *Директор музея: в России уничтожают архивы с данными репрессированных в СССР*, <https://www.currenttime.tv/a/29279205.html> [dostęp: 21.12.2024].
9. Dekret (2024), Указ Президента РФ от 8 мая 2024 г. "Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области исторического просвещения", <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50534> [dostęp: 22.12.2024].
10. DNU (2024), Wydział Historyczny Dniprowskiego Uniwersytetu Narodowego, <https://www.dnu-history.com.ua/> [dostęp: 22.12.2024].
11. Eidman I. (2022), *System Putina*, Warszawa.
12. EuvsDisinfo (2024), *Manipulowanie pamięcią: pisanie na nowo podręczników do historii*, <https://euvsdisinfo.eu/pl/manipulowanie-pamiecia-pisanie-na-nowo-podrecznikow-do-historii/> [dostęp: 24.12.2024].
13. Habowski E. (2023), *Stare i nowe (cyfrowe) twarze totalitaryzmu*, [w:] *Natura totalitaryzmów. Od modelu Carla J. Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego po zagrożenia XXI wieku*, red. E. Habowski, Warszawa 2023, s. 16, 17.
14. Kolesnikov A.(2022), *Nauchnyy putinizm. Kak v Rossii oformlyaetsya ofitsialnaya ideologiya*, <https://carnegieendowment.org> [dostęp: 15.12.2022].

15. koncepcja polityki (2024), *Концепция государственной политики по увековечению памяти жертв политических репрессий*, http://www.president-sovet.ru/docs/normative_initiatives/kontseptsiya_gosudarstvennoy_politiki_po_uvekovecheniyu_pamyati_zhertv_politicheskikh_repressiy/ [dostęp: 27.12.2024]
16. Kopaliński W. (1994), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.
17. Kostro R. (2024), *Polityka, historia, propaganda*, <https://open.icm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/3276921a-54b5-4aef-9344-3ae797966aa8/content> [dostęp: 19.12.2024].
18. Legucka A. (2022), *Białe plamy w rosyjskiej opowieści o historii*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-agnieszka-legucka-biale-plamy-w-rosyjskiej-opowieści-o-historii/> [dostęp: 27.12.2024].
19. Lenta (2020), *Путин признал Сталина заслуживающим обвинений за репрессии*, <https://lenta.ru/news/2020/06/18/stalin/> [dostęp: 20.12.2024].
20. Lenta (2024), *В Грузии пригрозили партии Саакашвили Нюрнбергским процессом*, <https://lenta.ru/news/2024/08/22/v-gruzii-prigrozili-partii-saakashvili-nyurnbergskim-protsessom/> [dostęp: 23.12.2024].
21. Levada (2019), *Динамика отношения к Сталину*, <https://www.levada.ru/2019/04/16/dinamika-otnosheniya-k-stalinu/> [dostęp: 22.12.2024].
22. Levada (2023), *Отношение к Сталину*, <https://www.levada.ru/2023/08/15/otnoshenie-k-stalinu/> [dostęp: 22.12.2024].
23. Markowska B. (2021), *Historyczny populizm: strategie dyskursywne w polskim przekazie telewizyjnym w roku świętowania stulecia niepodległości*, [w:] *Dyskurs historyczny w mediach masowych. Reprezentacje przeszłości w polskiej i ukraińskiej sferze medialnej*, red. B. Markowska, Warszawa.
24. Meduza (2024), *Музей истории ГУЛАГа закрыт*, <https://meduza.io/feature/2024/11/16/muzej-istorii-gulaga-zakryt-formalno-iz-za-pozharnoy-bezopasnosti> [dostęp: 18.12.2024].
25. Nova (2024), *Нацизм и коммунизм: в равной ли мере преступны?*, <https://novayapolsha.org/article/nacizm-i-kommunizm-v-ravnoi-li-mere-prestupny/> [dostęp: 20.12.2024].
26. Nuremberg (2024), *Appeal for Nuremberg Trials for Communism*, <https://nuremberg.vladimir-bukovsky.com/> [dostęp: 20.12.2024].
27. Politika (2024), *Путин поддержал идею создания в России Национального центра исторической памяти*, <https://tass.ru/politika/18660823> [dostęp: 22.12.2024].
28. Presscenter (2024), *Валерий Фадеев почтил память жертв политических репрессий*, http://www.president-sovet.ru/presscenter/news/valeriy_fadeev_pochtil_pamyat_zhertv_politicheskikh_repressiy/ [dostęp: 21.12.2024].
29. Presscenter (2024), *30 октября в России отмечается день памяти жертв политических репрессий*, http://www.president-sovet.ru/presscenter/news/30_oktyabrya_v_rossii_otmechaetsya_den_pamyati_zhertv_politicheskikh_repressiy/ [dostęp: 22.12.2024].

30. RBC (2017), *Путин открыл в Москве мемориал «Стена скорби»*, <https://www.rbc.ru/society/30/10/2017/59f745af9a79472b6bbde1ef> [dostęp: 22.12.2024].
31. RBC (2022), *Путин заявил, что Ленин, Сталин и Николай II сделали Россию великой*, <https://www.rbc.ru/politics/21/09/2022/632b26d39a7947b7075df126> [dostęp: 21.12.2024].
32. RBC (2023), *В Москве показали новые учебники по истории с операцией на Украине*, <https://www.rbc.ru/politics/07/08/2023/64d1016a9a794763ffc7ab63> [dostęp: 25.12.2024].
33. *Rewizjonizm* (2024), <http://www.revisionists.com/> [dostęp: 26.12.2024].
34. Romir (2024), *Россияне назвали факторы, объединяющие русский народ*, <https://romir.ru/studies/rossiyane-nazvali-factory-obedinyayushchie-russkiy-narod> [dostęp: 23.12.2024].
35. Smoleń M. (2010), *Wartość poznawcza mitu w rosyjskiej historii*, [w:] *Idee konserwatywne w Rosji*, red. A. Rażny, Kraków.
36. Sokołow B. (2021), *Straszliwe zwycięstwo. Prawda i mity o sowieckiej wygranej w II wojnie światowej*, Kraków.
37. Stanovaya T (2022), *Chem ugrozhaet Putinu novaya rossiyskaya ideologiya*, <https://carnegie-moscow.org> [dostęp: 15.12.2022].
38. Tass (2013), *Единый учебник истории не обязательно будет единственным*, <https://tass.ru/moskva/637963> [dostęp: 25.12.2024].
39. Topwar (2024), *«Нюрнберг-2» для коммунистов как новый метод борьбы с нацизмом*, <https://topwar.ru/19489-nyurnberg-2-dlya-kommunistov-kak-novyy-metod-borby-s-nacizmom.html> [dostęp: 19.12.2024].
40. Ustawa nr 80-FZ, Федеральный закон от 19.05.1995 г. № 80-ФЗ „Об увековечении Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 годов”, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7872> [dostęp: 27.12.2024].
41. Ustawa o rehabilitacji (2024). Закон о реабилитации жертв политических репрессий РФ, https://sfr.gov.ru/order/mery_socpodderzhki_grazhdanam_podvergshimsya_repressiyam/~9942 [dostęp: 19.12.2024].
42. Wciom (2017), *Сталинские репрессии: преступление или наказание?*, <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/stalinskie-repressii-prestuplenie-ili-nakazanie-> [dostęp: 19.12.2024].
43. Азар И.(2007), *Путин взойшел на Голгофу. Владимир Путин отметил День политических репрессий*, https://www.gazeta.ru/politics/2007/10/30_a_2276899.shtml [dostęp: 20.12.2024].
44. Александрова О.(2024), *Очень подлая история. В РФ стирают память о массовых репрессиях*, <https://www.svoboda.org/a/ochenj-podlaya-istoriya-v-rf-stirayut-pamyaty-o-massovyh-repressiyah/33117449.html> [dostęp: 20.12.2024].
45. Бордачев Т.(2024), *Россия и Запад создают свои версии истории*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/rossiya-i-zapad-sozdayut-svoi-versii-istorii/>, [dostęp:19.12.2024].

46. Вишневецкий Б.(2024), *Memento — шоры. В России уточнили каноны государственной исторической памяти: советские репрессии не были «массовыми», а амнистии политзеков дали свободу «бандеровцам»*, <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/02/memento-shory> [dostęp: 19.12.2024].
47. Герасименко Г. И.(2022), *Миф Куликовской битвы*, История.РФ, <https://histrf-ru.turbopages.org> [dostęp: 22.09.2022]
48. Зимасова А., Тимонин А (2024)., *Истoki появления мифа о том, что нацизм и коммунизм одно и то же*, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoki-poyavleniya-mifa-o-tom-chto-natsizm-i-kommunizm-odno-i-to-zhe/viewer> [dostęp: 19.12.2024].
49. Злобин А. (2017), «Излишняя демонизация»: Путин рассказал Стоуну о своем отношении к Сталину, https://www.forbes.ru/biznes/346253-izlishnyaya-demonizaciya-putin-rasskazal-sto-unu-o-svoem-otnoshenii-k-stalinu?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com [dostęp: 23.12.2024].
50. Кінан Е.(2001), *Російські історичні міфи*, Київ.
51. Лабин Д. (2014), *Нюрнберг для Майдана*, https://mgimo.ru/about/news/experts/251229/?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com [dostęp: 23.12.2024].
52. Молодяков В. (2011), *Что такое „исторический ревизионизм” (коротко о главном)*, <https://molodiakov.livejournal.com/59237.html> [dostęp: 23.12.2024].
53. Новак А. (2013), *Почему у коммунизма не было своего Нюрнберга?*, https://inosmi.ru/20130514/208965000.html?utm_source=feedly#ixzz2TFecTiqL [dostęp: 19.12.2024].
54. Осипов О.В.(2022), *Ревизионизм отечественной истории ка феномен переходного периода: от вольнодумства к государственному контролю*, „Вестник экспертного совета” 2022, № 1 (28).
55. Перевезенцев С.В. (2023) red., *Основы российской государственности: учебное пособие для студентов, изучающих социогуманитарные науки*, Москва 2023.
56. Фадеев П. В.(2024), *История России как объединяющий компонент российской гражданской идентичности*, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-rossii-kak-obedinyayushchiy-komponent-rossiyskoy-grazhdanskoy-identichnosti/viewer> [dostęp: 20.12.2024].